

formájában jelenik meg és véle hál. A lidérc a legösszetettebb jelenség az európai folklórban. Milyen lidérces vonásokat látok én a magyar társadalomban jelenleg? Van egy diabolizáló nyelvezetünk. Mit értek ezen? Máté és Lukács alapján, aki a sátánt, Satanast megváltoztatta Diabolosra. Ugyanis tudvalévő, hogy a sátánnal még az Úr is párbeszédet folytat. Diabolos pedig egyszerű bűnüldözési kérdés, mert hát az az abszolút negatív. Na most mi a világban ez a diabolizáló nyelvezet, ami miatt sokan egy oldalon álló értelmiségiek sem viseljük el egymást és, még egyszer használom ezt a szót, diabolizáljuk egymást? Ezt a lidércet meg kéne fejtenünk vagy el kellene üznünk, enélkül nincs összefogás, nincs párbeszéd. Ilyen lidércszerű jelenségnek tartom azt, ami a gazdaságban történik. További lidérces jelenség,

hogy Bolond Istókokká váltunk valahogy, valami miatt, de tudjuk-e, hogy ki az a Bolond Istók? Nem tudom, hogy a jelenlétük tudják-e, hogy a magyar irodalomban három Bolond Istók szerepel. Legismertebbé Arany Jánosé vált, ahol ő a gügye népi figura, a hülye. Érdekes módon Petőfinél, aki előbb írt Bolond Istók verset, 44-ben, ha jól tudom, egy rendkívül tehetséges vidéki fiatal, aki gazdagságot teremt maga körül. Majd Weöres Sándor is írt egy Bolond Istókról szóló verset, aki ismét pozitív figura. És azt mondja Weöres Sándor, hogy *ott vagyok a hangoskodókban*, – nem pontosan idézem – *a hangoskodókban mélyen elrejtve, a szeldekben gyermekien öröklé* – barátaim, Bolond Istókok, a lidércűzés kora jött el. Köszönöm a figyelmet.

KÁDÁR BÉLA: A MAGYAR KORSZERŰSÖDÉS KIHÍVÁSAI ÉS VÁLASZADÁSI LEHETŐSÉGEI A SZÁZADVÉGEN

A találkozó másik előadója Kádár Béla közgazdász, az Antall-kormány minisztere volt. Előadásának tárgya megegyezik a Magyar Szemle 1995 májusi számában megjelent tanulmányával. Az előadó kérésére és a Magyar Szemle szerkesztőségének szíves hozzájárulásával ezt a részletesebb és pontosabb változatot közöljük.

I. A SZÁZAD ÖRÖKSÉGE

Tizenegy évszázada a Kárpát-mendencébe érkező, államot alapító, Európában helyet, s történelmi szerepet kialakító, pusztulásai után a 14., majd a 18-19. században korszerűsödő s felzárkózó Magyarország a 20. század egyik legnagyobb történelmi vesztese lett. A történelmi államterület és lakosság, valamint életképességi feltételei java részének elvesztése, ill. a jaltai paktum nyomán Magyarország kiszorult a közepesen fejlett országok csoportjából. A nemzetközi fejlettségi ranglistán leszakadt több, korábban elmaradottabb európai, s tengerentúli ország, és különösen a fejlett nyugat-európai országok mögött, kiszorult a nemzetközi áru- és tőkepiacokról, kül- és biztonságpolitikai szempontból ide-oda sodródott. A jaltai rendszer összeomlása, ill. az országnak új történelmi esélyt adó rendszerváltoztatás pillanatában európai negatív rekordokat öntögetett az egy főre jutó adósságállomány, az oktatási-egészségügyi leszakadás, a természeti és társadalmi környezetromlás szempontjából. A társadalom hagyományos szövetrendszerét, értékrendjét, történelmileg felhalmozott fejlődéstörténelmi adottságait szétépítő, erőltetett és szerkezeti eltorzulásokhoz vezető gazdasági növekedés három évtizede után egy évtizedes stagnálás, majd felerősödő visszaesés és működési zavarok után a rendszerváltoztatás lényegében átfogó válság keretei között, rendkívül terhes örökséggel indult meg.

A század terhes öröksége jelentős részben külső hatásokra, Trianon, Jalta következményeire vezethető vissza. A társadalom életerejét, az ország erőforrásait tragikusan megcsapoló külső fejlemények következtében kétségkívül eltűnt a cselekvési lehetőség, de a szükséges források java része is. Magyarország mint nemzetállam a 20. századtól kimagaslóan kedvezőtlen külső feltételeket kapott, s adott korlátai

mellett is rossz válaszokat adott konunk fő kihívásaira, a műszaki-tudományos forradalom, a poszt-indusztriális társadalom és a világgazdasági globalizálódás folyamataira.

A szűkreszabott mozgástéren belül viszont a rendszerváltás számára akadtak szerencsés peremfeltételek is. A volt KGST-országok csoportjában csak Magyarországon indult meg az átalakulás a versenyképesség és a szociális igazságosság követelményeit ötvöző szociális piacgazdasági rend, az ésszerű fokozatosság választóktól elfogadott keretei között. Az 1990. évi választások tükrözték a társadalom óhaját a „legkisebb balhé melletti legnagyobb változásokra”. Bár az ország történelmi jelenében és belátható jövőjében sürősödnek az elmúlt évezred és évszázad hagyatéka, nem érdektelen megvizsgálni, hogy a rendszerváltás utáni fél évtized miként befolyásolta az ország helyzetét.

1. A rendszerváltás első fél évtizedéről kialakítható kép az impresszionizmus, a fény- és árnyékjelenségek együttesének jegyeivel írható le. Történelmileg rendkívül rövid idő alatt beindult és féllúton túljutott a politikai-gazdasági intézményrendszer átalakítása. E folyamatot számszerűsítve jellemzi, hogy 1994. végén a magyar nemzeti jövedelem kerekén 70%-a jött létre a legális, ill. árnyékban működő magángazdaságban. A korábbi gazdálkodási, jövedelmi és árviszonyokat eltorzító költségvetési szubvenciók aránya fél évtized alatt 80%-kal csökkent, az árak és az import kerekén 90%-a liberalizált, kialakult a de facto konvertibilitás, működnek a független intézmények: a jegybank, a számvéviszék, a bíróságok, valamint az önkormányzatok. A külgazdasági kapcsolatokban a kisországi követelményeknek megfelelő erőteljes világgazdasági nyitás keretében ritka mértékű földrajzi súlypontváltás következett be. A magas minőségi igény szintű fejlett piacgazdaságok aránya a magyar kivitelben fél évtized alatt 35%-ról 72%-ra nőtt. Míg a keleti fő piac, ill. a KGST összeomlása a térség kivitelének dollár-értékét több, mint egyharmaddal csökkentette, a magyar kivitel dollár-értéke 11%-kal emelkedett. Tehát a keleti piacvesztés egyébként súlyos mértékű Magyarországon volt viszonylag a legkisebb; Magyarország tudta leghamarabb és leginkább normalizálni kapcsolatait az

Orosz Föderációval, így annak egykori KGST-partnerei sorában a korábbi ötödik az első-második helyre lépett elő.

Különbéle belpolitikai célzatú híresztelésekkel szemben a térség többi országánál jóval erőteljesebbé vált a magyar kivitel termékszerkezetének nemesedése. ENSZ felmérés szerint (U. N. ECE Economic Bulletin for Europe, Vol. 46, 1994, 59. oldal) 1990-1993 között a fejlett piacgazdaságokra irányuló magyar kivitelben belül a beruházási javak aránya 11,6%-ról 17,4%-ra nőtt. Ugyanakkor ez az arány Csehország esetében 9,5%-ról 13,6 %-ra, a fejlett piacgazdaságok átlagában 20%-ról 21%-ra nőtt. A magyar élelmiszer-gazdasági kivitelben belül a feldolgozott termékek aránya 47%-ról 75%-ra nőtt.

A meginduló szerkezeti korszerűsödést jelzi, hogy a német főpiacon a magyar kivitel 40,5%-a 1993-ban olyan termékcsoportokból állt, amelyek export-egységárai magasabbak, mint az import-egységárak. Lengyelország esetében ez az arány 24,7%, Csehország esetében pedig 12,1%. Az sem lebecsülhető, hogy a nyolcvanas évek első felében a magyar exportárak az EGK átlagos importárainál 30%-kal alacsonyabbak, 1992-ben már közel 50%-kal magasabbak, míg a többi visegrádi ország a korábbi magyar egységárszínvonalon exportált.

A termékszerkezetben megfigyelhető nemesedés sűrítve tükröz különféle fejleményeket, bizonyos költséggazdálkodási kényszereket, de egyszersmind gazdaságdiplomáciai úton szerzett többletkezdvezményeket, növekvő piacképességet s tőkeimporthoz fűződő korszerűsítő hatásokat is. A különféle európai megállapodások eredményeként sikerült kitőmi a szűk belső felvevőpiac, ill. a kismemzeti gazdasági lét sok évtizedes béklyóiból. Jelenleg a magyar összkivitel több, mint háromnegyede irányul olyan országokba, amelyekkel szabad kereskedelmi megállapodásunk van, és ipari összkivitelünknek kétharmada ma már vámok nélkül jut a külső felvevőpiacokra. A világgazdasági és európai integrálódás térségi pozíciói, ill. a modernizálódás szempontjából kulcsfontosságú, hogy a pénzügyi-technológiai-szellemi és szervezeti erőforrásokat közvetítő külföldi működő tőkebefektetések értéke az 1989: évi 0,5 milliárddal szemben 1994 végén elérte a 8,5 milliárdot, a térségben befektetett állomány 40%-át. Az egy főre jutó külföldi tőkebefektetések összege Magyarországon háromszor nagyobb, mint Csehországban, nyolcszor nagyobb, mint Lengyelországban s Szlovákiában, tizenhatszor nagyobb, mint Romániában, és már jelenleg is az orsztrák és spanyol színhez közelít.

Közvetett hatásokkal járó, minőségi társadalmi változást jelent a középosztály kialakulásának felgyorsulása. Az országban élő egyéni vállalkozók száma öt év alatt 161 ezerről 820 ezerre nőtt, a gazdaságilag aktív népesség 20%-át kitevő vállalkozói csoport a nyugat-európai arányokhoz közelít. Gazdasági hatékonyság szempontjából nem közömbös, hogy a magyar tulajdonosi réteg nem az állami vagyon elosztása révén alakult ki, hanem a tulajdon működtetésére képes, kockázatvállalásra hajlandó, és a térségben egyedülállóan szigorú csődtörvény tisztítótűzén átesett vállalkozó. Tőkefelhalmozás szempontjából nem közömbös, hogy a kilencvenes évek eleje óta a felsőfokú képzésben részesülők hat évtized óta nem tapasztalt magas hányada kap lehetőséget külföldi ösztöndíjakra, tanulmányokra.

2. Az átalakulási teljesítmények mellett azonban az el-

múlt fél évtizedben is gyarapodott a század veszteségrovata. Egy évtizedes stagnálás után 1989-1994 között 18%-kal esett vissza a GDP, egyharmaddal a mezőgazdasági termelés, egynegyeddal a beruházások volumene, és a munkahelyek száma; 1988-1992 között az iparban 42%-kal zuhant a termelés, 30%-kal a foglalkoztatottság, 16%-kal a termelékenység. Az általános jövedelem-zsugorodáson belül vékony lakosságcsoportok, ill. a Budapest-Hegyeshalom földrajzi tengely mentén elterülő területek javára kibontakozó jövedelem-átcsoportosítás mellett erőteljes leszakadás tapasztalható a keleti országrészek, hagyományos *nehézipari* ágazatok, s különösen a nyugdíjasok rovására Zsugorodó termelés és jövedelmek mellett a gazdaság mind kevésbé tudta viselni az 1960 óta arányaiban is megháromszorozódott szociális szolgáltatások költségeit. A jövedelem-termelőképesség és a jövedelem-felhasználás közötti rés folyamatos tágulása a pénzügyi egyensúlyhiány folyamatos növekedéséhez és a költségvetési szerkezet eltorzulásához vezetett. Az 1990-ben – igaz, tragikus áron – még kiegyensúlyozott költségvetést 1993-ban már a GDP 5,2 %-ának, 1994-ben 5,8 %-ának megfelelő deficit váltotta fel. E deficit azonban nem az infrastruktúra-fejlesztési vagy átfogóbban modernizációs ráfordítások kiadásainak növekedéséből, hanem a *drága pénz* politikájának tartós alkalmazása nyomán megnövekedett, és jelenleg már a költségvetési kiadások kerek egyharmadára rúgó kamat- és törlesztési terhekből adódott. E helyzet tartósodása természetesen előrevetíti a költségvetési ellehetetlenülés állapotát. Az egyensúlyi zavarokra folyamatosan jövedelemelvonási törekvésekkel reagáló fiskális politika nyomán viszont mind erőteljesebb zavarok alakultak ki az egyes társadalmi alrendszer, az oktatás, egészségügy, közbiztonság, önkormányzatok működőképességében.

A belső pénzügyi egyensúlyi zavarok bizonyos időben eltolódással leképeződtek a külgazdasági kapcsolatokban is. Bár 1990-1992 között három egymásutáni évben dinamikusan nőtt a kivitel, s aktívummal zárult a fizetési mérleg, a rendszerváltás és a versenyképesség javításának hosszabb távú követelményei fölé kerekedő rövidtávú fiskális kényszerek nyomán 1993 óta nemzetközi összehasonlításban is riasztó mértékű fizetési mérlegdeficit alakult ki. Az ország nettó adósságállománya 1989-1993 között összesen 2 milliárd, 1994-ben egy év alatt több, mint három milliárd dollárral nőtt, és az irányzat megfordítása nélkül elkerülhetetlen az évtized elején felhalmozott – a gazdasági szuverenitás védelmét is szolgáló – devizatartalékok felélése.

A számszerűsíthető pénzügyi egyensúlyzavaroknál is súlyosabb gondok forrása a történelmi idő, a társadalmi-politikai-cselekvőképesség és a bizalom deficitjének növekedése. Bár az átalakulási és modernizációs feszültségek előrelépése kormányzati szinten már 1990-ben megtörtént, a keleti piacok összeomlásából, a jugoszláv háborúból, a nyugat-európai recesszióból fakadó külső sokkhatásokra a gazdaságpolitika drasztikus lépései is ráerősítettek. A kedvezőtlen irányzatok kormányzati szintű megfordítására alkalmas első teendők csak 1993 szeptemberében fogalmazódtak meg. E politika következetes folytatását 1994 első felében a választási kampány, majd a választások után megalakult kormányzat beépített működési zavarai és gazdaságpolitikai passzivitása megakadályozta. A nemzetek közötti ki-

méltelen gazdasági versenyben a másfél éves passzivitás, a döntési-cselekvési paralízis önmagában is súlyos idődeficithez kötődő veszteségek forrása.

3. A cselekvőképesség deficitje jelentős részben a társadalom mozgósítására alkalmas nemzeti modernizációs stratégia hiányából s az elmúlt években kialakult politikai erőter bel- és pártpolitikai meghatározottságából fakad. Bár a kelet-közép-európai átalakulási folyamat legtöbb szerves fejlődési eleme 1956 nyomán a térség történelmi kísérleti laboratóriumává kifejlődő Magyarországon lelhető fel, a magyar rendszerváltoztatásban is meghatározó súlyt jelentettek az úgynevezett exogén tényezők, 1989-ben, a szovjet-amerikai megállapodás során kialakított keretfeltételek, ill. az ezzel összefüggésben életrehívott politikai pártok. Így a társadalom politikai energiáinak zömét az elmúlt fél évtizedben nem a jövőépítés hosszú távú feladatai, hanem a rövidtávú hatalmpolitikai harcok, személyi önmegvalósítási törekvések, öndefiniálás, öntisztulási és pártközi mérkőzések kötötték le. Belső konfliktusoktól terhelt, identitási zavarokkal küszködő, távlatos koncepciókkal nem rendelkező pártok együttműködésétől eleve indokolatlan volt az ország sorsának javításához szükséges cselekvőképességet várni.

Bár az újdonsült demokráciákban a hivatásos politikusi réteg hajlamos a parlamenti erőtereket parlamenten kívüli politikai realitásokkal azonosítani, az elmúlt fél évtized tapasztalatai az összhang hiányára utalnak. A modernizációs stratégia végrehajtását politikai oldalról rendkívül nehezíti az ún. társadalmi támogatottsági deficit kialakulása, ill. növekedése. A magyar nép e században több súlyos bizalmi válságon esett át. Trianon, Jalta és 1956 külső eredetű illúzióvesztést okozott, melynek közös definíciója volt a Nyugat cserbenhagyó, kiárusító magatartása. A kádári konszolidáció és a gulyáskommunizmus lényegét jelentő nagy irratlan paktum, a kormányzati és az individuálszféra viszonylagos távolságtartása, békés egymásmellettsége, igaz, súlyos külső eladósodás és szerkezeti lemaradás árán, de viszonylagos stabilitást tartott fenn. A reálbérek 1979-1987 közötti 10%-os csökkenése, s a rendszer működési zavarainak lelepleződése a nyolcvanas évek második felére meghozta az elmúlt évtized első nagy bizalom- és illúzióvesztési hullámát. Ezt követte a rendszerváltoztatáshoz fűzött várakozások elenyészése a kilencvenes évek elejére. Mára pedig, az 1994. évi választást követő csalódottság, a társadalom-pszichikai környezet harmadik nagy átalakulása, a „régén jobb volt” hangulat rohamos megszűnése észlelhető. A legutóbbi évek három nagy bizalomvesztési hulláma, s a választói magatartások, a lakossági támogatás ezzel összefüggő változékonysága egyrészt fenyegeti a stabilitást, másrészt növekvő apátiát, politika iránti bizalmatlanságot vagy éppenséggel indulati-magatartási szélsőségeket vált ki.

A sorozatos nagy illúzióvesztések társadalom-kritikai környezetében aligha meglepő az értékvesztés ill. értékkiürülés felgyorsulása, ill. az elmúlt fél évszázad értékrendi torzulásainak rendkívül lassú ütemű eltűnése. E folyamat nem csupán filozófiai jelentőségű. A rendszerváltás sem zárólag a politikai rendszer és a gazdaság működési rendje, vagy a külgazdasági kapcsolatok átalakítását jelenti, hanem a társadalmi értékrend, a magatartási normák megváltoztatását is, összehangolását a modernizáció, a polgárosodás követelményeivel. E folyamat elmaradása vagy vontatottsá-

ga önmagában is a társadalom működtetési zavaraihoz vezet, hiszen közepesen fejlett, válsághelyzettel birkózó ország motivációs rendszerében nem támaszkodhat szélesebb sávon gazdasági ösztönzőkre, s a pluralista politikai rendszer pedig ún. erőszak-mechanizmusokra. Korántsem véletlen jelenség, hogy a történelmileg megkésett s gyorsított modernizációt végrehajtó országok a szerkezeti átalakulás legkritikusabb időszakában jóval nagyobb mértékben támaszkodtak erőszak-mechanizmusokra és értékrendi motivációkra, mint a szerves fejlődés több évszázados útját járó euroatlanti országok. A politikai demokrácia és a gyorsított korszerűsödés egyidejűségéből fakadó kettős racionalitások, célkonfliktusok bénító hatását küszöbölheti ki, vagy tompíthatja az erkölcsi, értékrendi megújulás. Ennek elmaradása viszont felerősítheti a rendszerváltás, a végrehajtó hatalom gyengülésének időszakában amúgy is burjánzó korrupciót, a gazdasági törvényességi deficitet, a bűnözést, ill. az ebből fakadó társadalmi veszteségek mértékét.

A válság különösen kritikus területét jelenti a magyar gazdaság jövőjébe vetett belső és nemzetközi bizalom, ill. a bizalmi tőke megcsappanása, a Magyarországról kialakított kép romlása, az ország jövőbeni történelmi szerepének elhomályosulása. Eltűnőfélben a hagyományos regionális úttörő és történelmi laboratórium-szerep. A jaltai realitások, s a sztálini, poszt-sztálini modell megváltoztatására nemzeti forradalommal, majd reformpolitikai lépésekkel törekvő társadalmi erők által fémljelzett Magyarország mintegy negyedszázadon át fontos nemzetközi szerepet játszott a térségben kibontakozó átalakulás orientálásában. 1990-ben megfogalmazódott az a stratégiai cél, hogy az Osztrák-Magyar-Monarchiában és a létező szocializmusban különleges státuszt kivívó Magyarország – történelmi tapasztalatait kamatoztatva – elsőként mutasson példát a gyors és sikeres rendszerváltoztatásra, az európai integrálódásra, és így az újjászerveződő kelet-közép-európai térség modernizációs, kereskedelmi-pénzügyi alközpontjává fejlődjön.

E szerep kiteljesítése egyszersmind lehetőséget kínált az adott kisországi lét mellett elvárható nemzetközi jelentőség növelésére, a Kárpát-medencében élő magyarság sorsának javítására. Bár e magyar stratégiai cél ellen jelentős nemzetközi és velük összefonódó belföldi érdekesoportok léptek fel, a Magyarország jövőbeni szerepébe vetett bizalmi tőke felhalmozása 1993 végéig kedvezően alakult. Ezt a beáramló külföldi tőke is bizonyította. 1994-1995 viszont a nemzetközi bizalomvesztés időszaka. Részben a választási kampány, részben az azt követő megnyilvánulások nyomán sorozatosan jelennek meg a Magyarország katasztrófális helyzetére, működési zavaraira, hátraszorulására utaló elemzések, nyilatkozatok. Ezek nyomán már 1994-ben több, mint 40%-kal, kerekén 1 milliárd dollárral csökkent az évi tőkebeáramlás, megindult a tőke kivonás és a szubregionális pozíciók sorvadása. E helyzet megfordítása 1995-ben már alig várható, hiszen megnöttek a modernizációs tempóvesztés költségei és a jövőre szakadó terhei.

4. A mérleg tehát meglehetősen összetett. Az első világháború és a rendszerváltás közötti időszakban Magyarország önsorsalakítási lehetőségei meglehetősen korlátozottak voltak. Bár a rendszerváltás folyamatát s peremfeltételeit - egyes pártok, személyek önképítői és a közhiedelemtől eltérően - alapvetően külső döntési központokban alakították

ki. Kétségtől az elmúlt fél évtizedben az ország hét évtizede nem tapasztalt történelmi esélyt kapott érdekei érvényesítésére, önmozgásokra. A rendszerváltás első, legnehezebb szakaszának erőszakmentes lezárása, a korábbi egyoldalú külső függőség felszámolása, az erőteljes világgazdasági nyitás, az évtizedes stagnálás megállítása az 1994. év eredménye. Felelőtlen és teljességgel megalapozatlan tehát az olyan belpolitikai állásfoglalás, hogy az ország helyzete sokkal súlyosabb, mint fél évtizede. Más kérdés viszont, hogy megfelelő stratégiával, a belpolitikai kényszerpályák nélkül az átalakulás gazdasági veszteségei, társadalmi költségei jóval kisebbek, a jövő alapja a jelenleginél sokkal szilárdabb is lehetett volna. Az is más kérdés, hogy külső megítélés szerint Magyarország 1990-ben kedvezőbb esélyekkel indult el az átalakulás útján, mint a térség többi történelmi sorsárs-országa, s azóta az előnyök nagymértékben csökkentek. Csökkentek, de nem szűntek meg. Komplex, objektív mércékkel mérve a térségen belüli magyar pozíciók még mindig a legjobbak. Bár az ország helyzete nehéz, korántsem olyan rossz, mint a Magyarországról vagy a kormányzatról kialakított nemzetközi kép. A távolabbi és a közelmúlt megítéléséről vitatkozhatunk, de az ország jövőjének alakításában mindig is a mindenkori tényhelyzetből, valamint az ismert s várható kihívásokból célszerű kiindulni.

II. A MAGYAR KORSZERŰSÖDÉS FŐ STRATÉGIAI KIHÍVÁSAI

Kis országok sohasem urai sorsuknak, jövőjüknek. Fejlődésüket alapvetően külső tényezők, nemzetközi folyamatok ill. az azokhoz való alkalmazkodás eredményessége határozza meg. Kis országok fennmaradásához e folyamatok felismerése, és a megfelelő stratégiák, alkalmazkodási mechanizmusok kialakítása szükséges. Az amerikai külügyminisztérium szakértője, Fukuyama véleményétől eltérően a kilencvenes évek nem igazolták, hogy a történelem véget ért. Az ország sorsát az elkövetkező években meghatározhatja az európai erőter átrendeződése, ill. a globalizálódó világgazdaság kihívásai, az azokra adott magyar válaszok.

1. A nagyhatalmak közötti nukleáris összecsapás veszélyének nagyfokú csökkenése után a gazdaság a nemzetközi hatalmpolitikai érdekérvényesítés fő színterévé vált. E tény azonban nem zárja ki, hogy Európa keleti felében a biztonságpolitikai fejlemények a jövőben is meghatározó szerepet játszanak az egyes kis országok sorsának alakulásában. Ma már a korábnál szélesebb körben hat az a felismerés, hogy a volt Szovjetunió térsége még hosszú ideig a nemzetközi, s különösen a regionális biztonságpolitika kulcsproblémája marad. Bár a kelet-európai térség demokratizálása, piaccgazdasági átalakítása kívánt cél és európai érdek, az eléréséhez rendelkezésre álló szellemi, személyi, pénzügyi erőforrás, külső támogatás elégtelen. E felismerés terjedése nyomán nemcsak Kelet-Európa, hanem Kelet-Közép-Európa országai iránt is nő a nemzetközi bizalmatlanság, erősödik a passzív, kiváró magatartás.

A megfelelő stratégiák, felkészülés és külső támogatás nélkül beinduló rendszerváltás magas társadalmi költségei következtében Kelet-Európában megnöttek az átalakulás megtorpanásának veszélyei. Ma már korántsem zárható ki, hogy ismét új törésvonal keletkezik Európa keleti és nyugati fele között. Nem egyértelmű, hogy Kelet-Közép-Európában

új reneszánsz bontakozik-e ki, vagy folyamatos leszakadás következik. Az egy évezreden át nyugati formációhoz, kapcsolatrendszerhez kötődő kelet-közép-európai országok számára hosszú távon sorsformáló lehet az új törésvonal, és hogy annak melyik felére jutnak, vagy netán egy *cordon sanitaire* részeivé válnak. Bár nem megalapozatlanok a feltételezések, hogy az esetleges újabb törésvonalak is nagyhatalmi megállapodások keretében alakulnak majd ki, a bénító fatalizmus ellen szól sok változás, az 1989. évi máltai paktum repedéseiből adódó manőverezési lehetőség, az elszabaduló folyamatok, jelenségek szaporodása.

Az adott helyzetben a magyarság-stratégia alapvető célja a megfelelő hely kialakítása a változó Európában. A nemzet életében mindig vannak legfőbb parancsolatok, amelyek nem hígíthatók fei a *prioritásrendszerek* rosszul használt fogalmával. Az elmúlt fél évtizedben az ország fő stratégiai célja a rendszerváltás beindítása és kibontakoztatása volt. Ma a rendszerváltás befejezése mellett a stratégiai fő cél – miként egy évezreddel ezelőtt – az új európai hely kialakítása. Batsányi két évszázaddal ezelőtti üzenetétől némileg eltérően ma a történelem arra int: Vigyázó szemetek Maastrichtra vessétek!

A célrendszerek hierarchiájában a tudomány és a gyakorlat már régóta különbséget tesz a fő és a támogató célok, s különösen a célok és az eszközök között. A pénzügyi konszolidáció, mint fő cél nem lehet alternatívája az európai integrálódásnak. A pénzügyi konszolidáció az európai Unió szigorú tagfelvételi követelményeket szab az infláció, a költségvetési deficit, vagy az államadósság mértékében. Nem szerencsés a jelenlegi határokon túl élő magyar kisebbség védelmét szembeállítani az európai integrálódás céljával, netán kisebbségi, magyarság-stratégiai érdekeket feláldozni az Európa-politika oltárán. Magyarország európai betagozódásának sikere megfelelő politikai magatartásformákra készítheti a szomszédos országok európai integrálódásra törekvő politikai tényezőit. A nemzetközi kapcsolatok fejlődése arra utal, hogy a gazdasági potenciáljukat erősítő ázsiai országok politikai érdekérvényesítő képessége is megnőtt. A több államban élő magyarság számára is a térség európai betagozódása teremtheti meg a gazdasági-politikai-kulturális lét feltételeit a sokszínűség egységében. A nyugat-európai térségben a helyi politikát már mind nagyobb mértékben szövi át az etnikum. A közös kulturális gyökerek viszont egyesítő erőként hatnak – miként a német példa is mutatta – s a gazdasági, valamint politikai érdekérvényesítő képesség erősödését eredményezik. Fontosak az egykori Szovjetunióban, Jugoszláviában, Csehszlovákiában szerzett tapasztalatok, amelyek arra utalnak, hogy a különböző kultúrákhoz tartozó csoportokat egyesítő államalakulatok a kulturális határvonalak mentén bomlanak fel.

Az új európai hely kialakítása, a csatlakozás az Európai Unióhoz és a NATO-hoz tehát magyarságpolitikai, biztonságpolitikai s gazdasági szempontból egyaránt kiemelt stratégiai cél. E fő célnak alárendelve kell kialakítani a mindenkorai gazdaság, oktatás- és társadalompolitika, környezetvédelem stb. teendőit. Az ország jövője tehát elsősorban attól függ, hogy a kedvezőtlen kelet-európai fejlemények esetén kialakuló új demarkációs vonal nyugati oldalára kerüljön, megfelelő teljesítményekkel, és minél előbb.

2. Az első kérdéstől ugyan el nem választható, de természetében eltérő kihívást jelent a világgazdasági globalizálódás. A nemzetközi kapcsolatrendszerben egyidejűleg hatnak a három nagy régió, az Európai Unió, a Távols-Kelet és Észak-Amerika közötti gazdasági verseny erői, a világ hat-hét nagy civilizációja közötti kölcsönhatások, s a világgazdasági globalizációt leginkább megjelenítő világgazdaság mind nagyobb részét lefedő transznacionális vállalatok, amelyekre ma a világgereskedelem kétötöde jut.

A világgereskedelem közel egyharmada e világméretben működő nagyvállalatok nemzetállamokban működő leányvállalatai közötti, vállalaton belüli kereskedelem. Mindinkább a transznacionális vállalati szférában alakulnak ki a nemzetközi értékképződés, jövedelem-megosztás s nemzetközi munkamegosztás keretfeltételei. A nemzetállamok sorsa szempontjából korántsem közömbös, hogy az egyes országok transznacionális munkamegosztásban a jövőt hordozó, szürkeállomány-, szakképzettség-, kutatás-fejlesztésigényes, magas fajlagos értéket létrehozó tevékenységekre szakosodnak-e, vagy ipari helótákká válnak. Rendkívül erőteljes hierarchikus tagozódás indult már be az elmúlt negyedszázad során is a nemzetközi munkamegosztásban elfoglalt szerep alapján, amely növekvő polarizálódást, fejlettségi szintkülönbségeket, az egy főre jutó GDP nagyságrendjében százszoros eltéréseket, s ebből adódó destabilizációs veszélyeket alakított ki az egyes nemzetállamok között.

E folyamat következményeként az egyes országokon belül is felelőssé válik a polarizáció, a társadalmi dezintegráció a szektorok, lakosságcsoporthoz, és nagymértékű a területi, korosztályi, etnikumi és szociális leszakadás. Kialakul a transznacionális szektorba integrálódó dinamikus, és a leszakadó, sorvadó szektorok párhuzama, leállhat a nemzeti modernizáció, a polgárosodás, elsorvadhat a nemzeti életerő és kultúra. E folyamat persze nem végzetes, mint a hatvanas-hetvenes évek egyes szellemi-politikai áramlatai vélték. Elsősorban az ázsiai országok, de Európában Spanyolország, Portugália, Írország példája is mutatta, hogy megfelelő modernizációs stratégia, megfelelő politikai erőterre támaszkodó cselekvés beindíthatja a gyorsütemű felzárkózást.

Magyarország európai belüli új helyének kialakításában tehát szervesen összefügg az esetleges új európai törésvonalból fakadó geostratégiai helyzet és a globális, valamint európai munkamegosztáson belüli gazdasági együttműködési rendszerben elfoglalt hely céltudatos alakítása. A világgazdasági globalizáció, az árak, szolgáltatások, tőkék, technológiák áramlási korlátainak fokozatos eltűnése, a nemzetgazdaságok összefonódása s integrálódása átfogó alkalmazkodást és a versenyképesség javítását követeli.

3. A globalizálódással szorosan összefonódó kihívás a világgazdasági potenciál mintegy 70%-át képviselő fejlett piacgazdaságokban kibontakozó társadalmi-gazdasági átalakulás. A fejlett piacgazdaságok az elmúlt negyedszázadban poszt-indusztriális, szolgáltató társadalmakká alakultak, megváltozott struktúráikkal, fejlődési hajtóerőkkel, mechanizmusokkal. A legutóbbi évtizedben észleljük az átalakulás újabb szakaszát, a globális informatikai társadalom kialakulását. A tudományos-technikai forradalom újabb szakasza, az ún. *digitális* forradalom a számítástechnika és az úrtáv-közlés eredményeinek ötvözésével alapvetően módosítja a gazdasági tevékenység jellegét, a képzési, foglalkoztatási,

beruházási, ráfordítási-kibocsátási arányokat, a hatékonyságot, versenyképességet, a döntési folyamat sebességét, reakcióidejét, az élet minőségét. Az informatikai társadalom ugyanakkor nemcsak a nemzetközi kapcsolatokban, hanem az egyes nemzeti társadalmakon belül is súlyos kihívásokat teremt. A hatalom, siker, versenyképesség kulcsa mindinkább az információkhoz való hozzájutás. Az információkhoz hozzá nem jutó egyének, közösségek, vállalatok, területek s országok növekvő mértékben marginálizálódnak, leszakadnak. Gyors ütemben táguló jövedelmi, képzettségi szakadék alakul ki az informatikai technológiák megismerésére, alkalmazására képes és az azon kívül rekedő közösségek között. Az átalakulás nem csupán munkahelyeket számol fel – amelyek ellensúlyozása új gazdaságpolitikai kihívás, – hanem átalakíthatja a hatalmi erőtereket is. Az informatikát uraló csoportok egyrészt gyorsuló ütemben szakadnak el a többitől, s növekvő kísértést érezhetnek a centralizáltabb döntési, politikai struktúrák és az ezekkel összehangolt irányítási mechanizmusok kialakítására.

4. A külső kihívások megválaszolása azonban elválaszthatatlan a társadalom ill. a gazdaság működőképességét, túlélési esélyeit feszegető létkérdések megválaszolásától. Belső eredetű kihívásaink a fél évszázada elhanyagolt s gyakorta tudatosan pusztított természeti környezetünk leromlásából, a humánpotenciál sorvadásából, a jövedelemtermelő-képesség gyengeségét tükröző szerkezeti egyensúlyhiányainkból fakadnak. Nem szükséges itt utalni azokra a folyamatokra s tényekre, melyek következtében Magyarország ma a legveszélyeztetettebb természeti környezetű országok sorába lépett. A természet mindinkább bosszút áll a leigázására irányuló korábbi törekvéseken, s a környezet pusztulása veszélyezteti a lakosság biológiai és gazdasági létfeltételeit. A környezetszennyeződés mértéke is közrejátszik abban, hogy gyors ütemben romlik a lakosság egészségi állapota, szellemi-fizikai teljesítőképessége, s növekednek az egészségügyi ellátási költségek, valamint a teljesítmény csökkenésével járó veszteségek. Külgazdasági kapcsolatainkban egyre nehezebb a szennyezett területekről származó áruk kivitele, illetve romlik az árszínvonal, csökken e területek vonzereje a külföldi tőkebefektetők előtt, így romlik az esély a nemzetközi integrálódásra, felzárkózásra. E folyamatot távlatilag tetézi felkészületlenségünk a klímaváltozás, felmelegedés következményeire.

A környezetvédelmi deficit következményeinél időben rövidebb távon és súlyosabb formában jelentkezik a magyar lakosság biológiai-szellemi erejének megcsappanása. Az első világháború előtti évtizedekben az európai összehasonlításban még kimagasló demográfiai dinamikát mutató Magyarország századunk utolsó negyedében a kontinens legalacsonyabb népszaporulatú országai közé lépett, a nyolcvanas évektől kezdve nemzetközi negatív rekordként csökken a népesség. Még ennél is nagyobb súllyal esik latba a lakosság, különösen a férfilakosság egészségi állapotának romlása. Az egy főre jutó gyógyszerfogyasztásban elért harmadik ötödik helyezés ellenére a felnőttkorba lépő korosztályok kétötöde fizikailag alkalmatlan katonai szolgálatra (az 1938. évi 16%-kal szemben), 30%-a szenved idegi eredetű panaszoktól, személyiségzavaroktól, egyhatodik szellemi állapota nem éri el a normalitás kritikus minimumát. A fokozódó kábítószerfogyasztás nyomán e deficit exponenciális nő-

vekedése várható.

Századunk derekáig a nemzetközi szakirodalom szerint Magyarország lakosságának oktatási-kulturális színvonalára messze felülmúlja az anyagi termelését. Korántsem véletlen, hogy ezideig kilenc Nobel-díjas került ki a magyar iskolarendszerekből. Mind külföldön, mind a magyarországi külföldi tulajdonú vállalatoknál nemzetközi összehasonlításban még mindig kimagaslónak tartják a szakképzett magyar munkaerő alkotási-problémamegoldási képességét. A múlt hagyatékának folyamatos felélése, ill. az oktatási-kutatási-fejlesztési-nevelési-kulturális alrendszerek fiskális kényszekből kiinduló, másfél évtizede tapasztalható sorvadása a kilencvenes években már láthatóan gátolja a szürkeállomány bővítésére építkező korszerűsítési törekvéseket, a szerkezeti felzárkózást, sőt megindította a lejtőmenetet a nemzetközi bedolgozói státusz, a jövedelemvesztés, a termelőszolgáltatói helótasors felé.

A termelő képesség külső megrázkódtatásokból, intézményrendszeri átalakulásokból, koncepcionális deficitekből fakadó folyamatos gyengülése az ország pénzügyeiben tartósuló belső és külső egyensúlyhiányhoz vezetett, s ezen keresztül fokozatosan gyarapította a társadalom működési zavarait. A gyengülő jövedelemtermelő képesség, a gulyás-kommunizmus, ill. a két rendszer közötti verseny időszakában társadalmi-politikai stabilizációs céllal kialakított belső felhasználási, társadalmi szolgáltatási szintek között egyre szélesedett a szakadék. A különféle társadalmi szolgáltatások aránya az összjövedelem-tömegben belül az elmúlt három évtizedben 17%-ról 40%-ra emelkedett, és ezt növekvő mértékben az állam belső és külső eladósodása finanszírozta. Mindez viszonylag könnyen ment a hetvenes években, amikor a nemzetközi és az európai piacokon az olaj ártóbbanása utáni likviditási bőség időszakában az inflációs rátánál alacsonyabb szinten lehetett hitelekhez jutni. A nyolcvanas évek monetáris forradalma, a pénzdrágulás időszakában magas pozitív reálkamatok alakultak ki, s az eladósodás, ill. az adósságszolgálat mind költségesebbé vált.

Magyarország a térség legeladósodottabb országaként kezdte a rendszerváltoztatást. A devizatartalékok nagyságával csökkentett bruttó adósságállomány, ill. az ebben az értelemben vett nettó adósságállomány összege 1989 végén 20,2 milliárd, 1994 júniusában 20,5 milliárd, 1994 végén pedig 22 milliárd dollárt tett ki (forrás: ENSZ EGB, Economic Bulletin; vol. 46, 1994). Az 1995-ben előirányzott költségvetés kiadásainak kerekén egyharmadát, az országban megtermelt jövedelemnek több, mint egykilencedét elnyeli az adósságszolgálat. Bár Magyarországot nem fenyegette 7 milliárd dolláros devizatartalék mellett sem 1994-ben, sem az egyes politikai érdekcsoportok által ma híresztelt fizetéseképtelenség, nyilvánvaló, hogy az eladósodás, a költségvetési és fizetési mérlegdeficit ilyen nagyságrendje mellett, ellenlépések hiányában az ország devizatartalékai kimerülnek. Az elkerülhetetlen kényszerpálya lebéníthatja a gazdaság, sőt a társadalom egészének működését is, vagy tartós destabilizálódást, ill. olyan külső pénzügyi függőséget alakít ki, ami az ország szuverenitásának kiterjedt korlátozásával, a külföldről díktált belpolitikai-társadalmi erőter és a nyugat-európai társadalmi-gazdasági rendszerbe aligha integrálható klasszikus latin-amerikai modell kialakulásával jár.

Kihívásaink természete tehát különféle eredetű, de vé-

gül is egymással szorosan összefügg, s az országtól is szorosan összehangolt, zárt cselekvési programban foglalt történelmi válaszokat követel. Nyilvánvaló, hogy a leromlott természeti környezet és humánpotenciál, a gazdaság egyensúlyhiánya nem segít fennmaradni a nemzetek és régiók közötti versenyben, nem segíti a magyar korszerűsödés és felzárkózás ügyét.

III. MAGYARSÁG-STRATÉGIAI VÁLASZOK

A végrehajtható stratégia alapvető követelménye a célrendszerek archimédészi fix pontja, a döntő láncszem, a kritikus kitérés pont helyes megválasztása. Ma és a belátható jövőn belül e pontot a gazdaság jelenti. Pontosabban a több évtized szerkezeti torzulása miatt szenvedő és másfél évtized stagnáló, zsugorodó gazdaság növekedésének, korszerűsítésének, felzárkózásának feltételeit rendszerbe foglaló cselekvési program kialakítása és végrehajtása. Gazdasági növekedés, forrásbővítés nélkül aligha javítható a természeti környezet, az emberi potenciál, a lakosság jövőképe és demográfiai életerege, az egyensúly, aligha várható fogadókészség az Európai Uniótól, valamint a NATO biztonsági rendszerétől.

1. Nem vitás, hogy az adott geostratégiai helyzet és erőforrások mellett Magyarország jelenlegi határai államközi konfliktus esetén nem védhetők. Csatlakozásunk a NATO-hoz alapvető nemzetbiztonsági követelmény, amelynek jelentősége az új Európán belüli törésvonal esetleges kialakulása esetén is kulcsfontosságú. Oroszország kevésbé érzékeny Magyarország esetleges NATO-tagságával szemben, mint például Lengyelország esetében. Ugyanakkor a NATO éppen a geostratégiai helyzetből adódóan is másként értékeli Magyarországot, hacsak kedvezőtlen kelet-európai fejlemények következtében nem kerülünk előretolt peremsávba, amely javíthatná a mögöttes Európa, elsősorban Ausztria, kisebb mértékben Dél-Németország és Észak-Olaszország biztonsági helyzetét. A NATO-tagság előfeltétele az is, hogy a szomszédos országokhoz fűződő kapcsolatok ne hordozzanak kishatalmi természetű katonai konfliktus-kockázatokat.

Ugyanakkor a NATO fogadókészségét erőteljesen befolyásolják a magyar hozomány értékének belső összetevői. A katonai integrálódás belső oldalról sem tandíjmentes. Megköveteli a szovjet gyártmányú fegyverrendszer lecserélését NATO-konform haditechnológiákra, a magyar hadsereg parancsnoki-, döntési-, irányítási rendszerének átszervezését és integrálását a NATO-struktúrákba, a személyi állomány kivánt át- és továbbképzését, megfelelő logisztikai, szállítási, hírközlési, tárolási kapacitások kiépítését. Maga a felkészülés is jelentős erőforrás-mozgósítást igényel, amelynek hozzávetőleges költsége 2-3 milliárd dollár, majd ezt követően a tagsági követelmények a jelenlegi szinten a GDP 1%-ával meghaladó folyamatos ráfordításokat igényelnek. Megfelelő diplomáciai munkával a szükséges erőforrás-többletek egy része külső támogatásból megszerezhető, a ráfordítástöbblet zömét azonban a magyar gazdaságnak kell kiizzadnia, hacsak nem sikerül a NATO különleges bánásmódját elérni. Az integrálódás biztonságpolitikai követelményei – amelyek egyszersmind a gazdasági integrálódást is támogatják – egyértelmű állásfoglalást kívánnak a társadalomtól és a politikai vezetéstől a biztonság árának, a

geostratégiai helyzetjavítás költségeinek megfizetéséről.

2. A globális kihívás megválaszolása, a társadalom és a gazdaság működőképességének fenntartása és erőteljes javítása sajátosan fonódik össze az európai integrálódás követelményeivel. Bár a fogadókészség mértékét végső soron eldönthetik ma még előre nem látható politikai fejlemények, a magyar társadalomnak abból kell kiindulnia, hogy azt alapvetően befolyásolja majd az ország integrálódási készsége, képessége, hozományának értéke, ill. a partneri vonzerő. Az Unió-tagság meghirdetett makroökonomiai követelményei a tűrhető költségvetési deficit, eladósodás, infláció mértékéről eleve egybeesnek a gazdasági stabilizálódás és felzárkózás követelményeivel. A különféle intézmény- és jogrendszeri, szabványügyi, eljárásrendi stb. összehangolódás a fő partnerrel pedig külgazdaság-érzékeny ország esetében örök alkalmazkodási követelmény. Bár még nem tűnt el a harmadik út, ill. a keleti kötődés nosztalgijája, az ország alkalmazkodási követelményeinek irányát alapvetően meghatározza az a tény, hogy a magyar külkereskedelemnek ma kétharmada, s a jelenlegi irányzatok változatlansága esetén az évtized végére több, mint 70%-a, a visegrádi országok csatlakozása esetén pedig kereken 80%-a jut majd az Európai Unió tagországaira.

Mit kíván tehát a magyar társadalomtól az európai út építése? Mindenekelőtt a belső és külső erőforrások mozgósítására alkalmas cselekvési programot és a végrehajtáshoz szükséges társadalmi környezetet, politikai erőteret.

A cselekvési program kialakításának kiindulópontja a szemléletváltozás a társadalmi-gazdasági realitások alapján. Hosszú idő óta uralkodik a rövidtávú szemlélet, s az ebből fakadó túlzottági gyakorlat a távlatos nemzetstratégia követelményei felett. Az eddigi gyakorlattól eltérően a jelen lépéseit is a jövő követelményeihez kell igazítani. Az ország cselekvési programja nem alakítható más, fejlettebb országok megoldásainak, tanácsainak mechanikus másolásával: csakis a konkrét helyzet, Magyarország fejlődéstörténeti öröksége és teljesítőképesége lehet irányadó. Tudomásul kell venni, hogy a társadalom nem absztrakt matematikai modell, hanem élő szövetrendszer, melynek életképessége nemcsak jogi-, intézményrendszeri, politikai változásoktól, hatásoktól, hanem elsősorban az ember anyagi és szellemi létfeltételeinek alakulásától, azaz a reálszféra jelenségeitől függ. Az emberarcú rendszerváltáshoz hasonlóan a sikeres integrálódás csakis emberközpontú lehet.

Rendet kell teremteni az oksági kapcsolatok s a célrendszer értelmezési torzulásaiban. Az állandósult egyensúlyhiányt és az inflációt nem a túlfogyasztás, a túlzott felhasználás, hanem az alacsony jövedelemtermelőképeség, a gazdaság működési rendjének átalakítása, a fejlődés külső feltételeinek megváltozása okozta. Ezeket viszont nem jövedelemelvonással kell gyógyítani. Az egyensúlyhiány-csökkentés, a jövedelemelvonás és tágabb értelemben a pénzügyi stabilizálódás nem nemzetstratégiai cél, hanem bizonyos időszakban szükséges eszköz. Az elmúlt másfél évtizedben az ország súlyos árat fizetett a célok és eszközök összekeverése miatt. Hasonló szemléleti átértékelést kíván annak tudomásulvétele, hogy a társadalom és a gazdaság sikeres működése megköveteli a különféle célok mindenkori viszonylagos összhangját és időszakonként módosuló hierarchiáját. A gazdaságpolitikának például viszonylagos össz-

hangot kell teremteni a növekedés – foglalkoztatási- és árstabilitás – és a külső egyensúly eltérő követelményei között. A stabilitás ill. növekedés politikai szembeállítását szintén közrejátszott az elmúlt időszak veszteségeiben.

3. Szemléletváltás esetén a tényleges helyzet alapján alakítható ki reális cselekvési program. A társadalom, de sajnálatos módon a politikai szféra tisztánlátását is zavarják az ország állapotának jellemzéséről felröppentett különféle információk. Kavarognak a GDP valóságos, ill. statisztikailag mért, a költségvetési deficit nemzetközileg összehasonlítható GFS-rendszerű (az adósságtörlesztés összegével csökkentett deficit), vagy éppenséggel tőketörlesztést tartalmazó, netán privatizációs bevételek nélküli nagyságrendjére vonatkozó adatok, többnyire a riogatás szándékával.

Magyarország 1995. évi, statisztikailag mérhető összjövedelme 5,5 billió forint. Az országban megtermelt jövedelmek – becslések szerint – 30%-a a fekete gazdaságban jön létre; az eddig dinamikus árnyékgazdasági jövedelem több, mint felét a magyar statisztika nem vette figyelembe. Az országban termelt jövedelmek összege tehát legalább egybillió forinttal nagyobb a statisztikainál. Feketegazdaság persze mindenütt van, arányában azonban Magyarországon a múlt öröksége, részben a jelen kormányzat fellépésének erélytelensége miatt – európai rekorder.

Az országgyűlés 1994 végén 283 milliárd forint költségvetési deficitet hagyott jóvá, ami nagyságrendileg a statisztikailag figyelembevett jövedelmek 5,2%-át, a tényleges jövedelmek 4,4%-át jelenti. Bár a költségvetés megalapozatlanul számolt 150 milliárd forint privatizációs bevétellel, a márciusi kormányzati intézkedések ezideig 170 milliárd forint összegű egyensúlyjavító intézkedésekről szólnak, azaz a helyzet némi szociálpolitikai visszavonulás után sem változna. A majdani Unió-tagság 3%-os deficit-nagyságrendet tekint tűrhetőnek. A gazdasági ésszerűség a mindenkori növekedési ütemnél legalább 1%-kal alacsonyabb GDP-hez viszonyított nagyságrendet indokol. Apokaliptikus látomások, államesőd-riogatás helyett abból kell kiindulnunk, hogy a rendelkezésre álló jövedelmeink mintegy 3%-ával javulást kell elérnünk. Nem mellékes tudnunk, hogy 1993-ban a nyugat-európai országok átlagában 6,7%-ra rúgott a költségvetési deficit GDP-hez viszonyított aránya.

Minden kormány igyekszik felnagyítani a megoldandó feladatokat. Az ország sorsa szempontjából azonban célszerű objektív mércékből kiindulni.

Milyen lehetőségeink vannak az egyensúly javítására? A varázsszó több, mint fél évtizede az államháztartási reform, azaz a különféle társadalmi szolgáltatások csökkentése, piacosítása. Közepesen fejlett ország esetében nemzetközi összehasonlításban kétségkívül kimagaslik a statisztikailag számbavett GDP 22%-ára rúgó szociális jövedelmek nagyságrendje. Nem hagyható azonban figyelmen kívül, hogy a monopolszocializmus négy évtized alatt e szociális juttatásokra hivatkozva szorította le rendkívül alacsony szintre a béreket. Jelentős bérszínvonal-növekedés nélkül a lakosság túlnyomó többsége nem tud piaci árat fizetni a társadalmi szolgáltatásokért, ennek hiányában viszont megbénelnek a jövőhöz szükséges társadalmi alrendszerek. Másrészt a szociális szolgáltatások arányának növekedésében nagy szerepet játszott a gazdasági hanyatlás, a GDP 1989-1993 közötti 21%-os visszaesése. Nem várható azonnali ja-

ulás a szociális juttatások nagyarányú lefaragásától. A társadalmi egyensúly, a stabilitás védelmére csak fokozatos áramvonalasítás ajánlható. A megoldást itt is a növekedés, jövedelemgyarapítás jelenti. 10%-os gazdasági növekedés változatlan, de átcsoportosított szociális juttatások mellett máris 22%-ról 20%-ra csökkenti e kiadások GDP-hez viszonyított arányát.

Az egyensúly javításának legjelentősebb tartalékai nem a társadalmi juttatások, hanem a feketegazdaság szűkítésében rejlenek. Bár a feketegazdaság működése enyhíti a szociális, foglalkoztatási feszültségeket a térségben, alapvetően sérti a versenygazdaság, a gazdasági áttekinthetőség, a közteherviselés és az államháztartási racionalitás követelményeit. A jelenleg 2 billió forintra tehető nem adózó jövedelemtömeg tetemes része természetesen soha, sehol sem ragadható meg. A gazdasági törvényesség, az adó-pénzmunkaügyi ellenőrzés szigorítása, másrészt a legális gazdaság terheinek párhuzamos csökkentése két-három év alatt 30-40%-kal visszaszoríthatja a feketegazdaság, ill. a nem adózók arányát. E szigorítás s tehercsökkentési harapófogóstratégia várható hozamát érzékelteti, hogy 1 billió forintnyi jövedelemtömeg legalizálása mintegy 250 milliárd forint bevétel-többletet jelenthet a költségvetés számára az egyéb feltételek változatlansága esetén. E többletbevételek részben az adó- és vámügyi hatóságok, a gazdasági rendőrség erősítéséhez, másrészt a bérek közterheinek, a TB-jánulékoknak, a személyi jövedelemadó mértékének csökkentéséhez szükségesek. Ez utóbbi egyszersmind az inflatorikus felhajtóerők megfékezésének és a nemzetközi versenyképesség javításának is fontos eszköze. Megfelelő költségvetési kedvezmények alkalmazásával a feketegazdaság szűkítése – az említett harapófogóstratégia és az ösztönzések ötvözésével – 30-60 milliárdot eredményezhet.

A költségvetési egyensúlyhiány fejlődést korlátozó hatása nem a nagyságrendből, hanem annak összetételéből adódik. A deficit nem az elmúlt évek vállalkozást, műszaki fejlődést, beruházásokat, infrastruktúrát, exportot, oktatást fejlesztő programjaiból, hanem jelentős mértékben a pénzügyi szféra támogatásából, a bankkonszolidációból s a drága pénz politikájának következményeiből fakad. Az 1995. évi költségvetés kiadási előirányzatának kereken egyharmada adósságszolgálatot finanszíroz. A költségvetés kamatkisadásai az 1988-89. évi hivatalos GDP 3%-ával szemben 1990-91. átlagában 3,3%-ot, 1992-93. átlagában 5,4%-ot, 1994-ben 6,6%-ot, 1995-ben pedig előreláthatólag több, mint 8%-ot jelentenek. E beszédes számok jelzik a drága pénz politikájában érdekelt finanszírozók javára végbemenő jövedelem-átcsoportosítás mértékét, de egyszersmind azt is, hogy a magyar költségvetési deficit nem az állam túlköltekezéséből, az állam különféle szolgáltatási feladatainak finanszírozásából származik. Az állami feladatok ellátásával összefüggő úgynevezett *elsődleges* költségvetés 1990-1994. állagában nemhogy nem járt deficitel, hanem egyenesen 0,3%-os többletet mutatott, az 1995. évi eredeti költségvetési előirányzat szerint a hagyományos állami feladatvállalás mértékének csökkentésével a többlet a GDP közel 3%-ára növekedne. Az elhallgatott tényekből következik, hogy a deficit csökkentésére nem az állami tevékenység és a társadalmi működőképesség elsorvasztásával járó *elsődleges* költségvetési többlet növelése a járható út, hanem *elsősor-*

ban a finanszírozási terheket, a kamatkisadásokat kell csökkenteni. A csökkentés önmagában is jelentős egyensúlyjavítási forrás. Hasonló kamatszínvonal-csökkenést eredményezhet a bankok működési hatáskörének javítása, gazdaságszervező üzleti szolgáltató tevékenységük bővülése, a bankfelügyelet szigorítása, a betéti és kihelyezési kamatok közötti rés szűkítése.

Melyek a költségvetés finanszírozási költségeinek csökkentését elősegítő fő megoldások? Gyors, 10-30 milliárd forint körüli csökkenést a kincstári pénzgazdálkodás és finanszírozás rendszerének kialakítása hozhat. Ennél jóval nagyobb lehetőségek rejlenek az egyszerűbb és olcsóbb finanszírozási formák elterjedésében, ezek azonban erőteljesen sértik a bankrendszer érdekeit és jövedelemszerzési lehetőségeit. A postahivatalokban vásárolható kötvények 3-4%-kal alacsonyabb kamata az elterjedés mértékében jelentős megtakarításokat hozhat, hiszen az 1994. évi adósságstruktúrában a kamatszínvonal 1%-os változása 16 milliárd forintos megtakarítást vagy többletköltséget jelentett a költségvetés számára.

Időbeni eltolódással jelentős költségsökkenés várható a megtakarítások növekedésétől. Hivatalos pénzügyi szakértők hiedelmeivel, híreszteléseivel ellentétben a magyar gazdaság erőteljesen reagál a kamatok, árfolyamok változására. A lakossági megtakarítások mesterségesen negatív kamatszínvonalát a megtakarítások csökkenése, a kamatadó csökkentését, majd eltörlését, ill. a betéti kamatok emelését viszont a megtakarítások erőteljes növekedése kísérte. Például 1993 végétől 1994 végéig között a nettó megtakarítások közel 60%-kal, 186 milliárd forintról 293 milliárdra, azaz a GFS-rendszerű költségvetési deficitet meghaladó nagyságrendre nőttek. A tartós betétek után garantált 2-3%-os reálkamatok hosszú távon stabilizálnák, illetve növelnék a lakosság ezidőszert még nem túlzott megtakarítási hajlandóságát. A megtakarítás-növelési cél realizálását jelzi, hogy a háztartások nettó megtakarítási rátája 1991-ben már elérte egyszer a 15,3%-ot s csupán a jegybank szakszerűtlen beavatkozásai után csökkent 1993-ban 7,9%-ra. Az 1991. évi megtakarítás fennmaradása esetén az 1994. évi nettó megtakarítások 450 milliárd forintra rúghattak volna, és ez a költségvetés mellett nagyobb mértékben finanszírozhatta volna a gazdaság korszerűsítését. Ha a gazdaságpolitika nem korlátozza a gazdaság és a jövedelmek növekedését, megfelelő kamatpolitika esetén a megtakarítások növekedése kínálati oldalról nyomná lefelé a kamatszínvonalat. A kamatszínvonal 4%-os csökkenése így több, mint 60 milliárdos költségvetési egyensúlyjavítást eredményezhet a beruházások ösztönzése mellett.

A magyar gazdaságban a jól ismert erőforrás-korlátok mellett is mozgósítható a költségvetési deficit GDP-hez viszonyított arányának mintegy 3%-os, azaz a maastrichti normának már rövidebb távon is megfelelő csökkentése. Más kérdés, hogy ennek elérése politikai cselekvőképességet követel egyrészt a feketegazdasággal szemben, másrészt a jövedelemelosztási pozícióikat védelmező bankszférával és a túlelosztás lefaragása ellen fellépő különféle érdekcsoportokkal szemben. Az egyensúlyjavítás tehát megvalósítható folyamat.

5. A költségvetési deficitnél jóval súlyosabb horderejű feladat a fizetési mérlegdeficit csökkentése. A nemzetközi

üzleti világ elsősorban az egyes országok fizetőképessége alapján alakítja az egyes országokra vonatkozó üzleti-befektetési terveit. A külgazdaság-érzékeny, külső erőforrásokra, integrálódásra utalt Magyarország feladata mindenekelőtt a jelenlegi magyar GDP 9%-os fizetési mérlegdeficitjének gyors és erőteljes csökkentése. Bár az elmúlt két év irányzatainak folytatódása esetén csak 1996 második felében merülne ki az ország devizatartalékai, a korábban felhalmozott bizalmi tőke gyors eltűnése tartós szerkezeti lemaradást, pozícióvesztést okozna. Radikális gazdaságpolitikai fordulatot a teljesítményi fordulat időigényessége indokol, hiszen a fejlett piacgazdaságok keresletét kielégítő jó minőségű, korszerű áru kínálat bővítéséhez először beruházások szükségesek.

Bármennyire is kedvezne a magyar adósságszolgálati terhek könnyítése, ma ilyen hajlandóság nem tapasztalható a hitelezők részéről. A fizetéseketelenség kinyilvánítása, vagy az adósság-átütemezési kérelmek bumerángxént üthetnek vissza a magyar gazdaságra. Az ilyen esetekben szokásos nemzetközi segélycsomagok súlyosan korlátozzák az ország gazdasági szuverenitását, nemkívánatos pénzügyi függőséget, modernizációs csapdákat, belpolitikai erőtereket alakíthatnak ki. A magyar GDP 4%-os kamatszolgálatát a jövő érdekében teljesíteni kell. A tőketörlesztéshez Magyarország már egy évtizede új hiteket kap, folytonos, kimondatlanul quasi-átütemezés formájában.

A helyzet kulcsa tehát a külkereskedelem. Nyilván könnyebb másfél milliárd dolláros kamatszolgálatot fedezni 15 milliárd dolláros export, mint 9 milliárdos mellett. A külkereskedelem a fizetési mérleg hordozója, a külkereskedelmi mérlegjavítás pedig nem az import korlátozásától, hanem az export bővítésétől várható. Az erőteljes importkorlátozás, netán protekcionista gazdaságpolitika eleve kizárhatja Magyarországot Európából, s tartós szerkezeti lemaradáshoz vezethet. A feladat a jelenlegi 3,8 milliárd dolláros kereskedelmi deficit leszorítása 1,5 milliárd dollárra, amely mintegy 30%-os export-, és 7-8%-os importbővülést feltételez. Bár az elmúlt évben a magyar kivitel több, mint 20%-kal bővült, e teljesítmény az eddigi idővesztés és szerencsétlen megoldási megközelítések következtében megfelelő program végrehajtásával is csak 1997-re érhető el.

Az egyensúlyjavítás alapvető követelményei struktúrapolitikai, hitel-, kereskedelem-, és árfolyam-politikai természetűek. A struktúra, ill. a fejlesztéspolitika elhanyagolása következtében a magyar gazdaság importigényessége lényegesen gyorsabban nőtt, mint exportképessége. Mindez aktív iparpolitikával, fejlesztéspolitikával módosítható. A hitel-igényes gépexport és a kevésbé fejlett országokba irányuló kivitel elsorvadása jelentős részben összefügg az exportfinanszírozási rendszer kiépítésének késleltetésével, a magyar bankok exportfinanszírozás iránti nagyfokú érdektelenségével, a rendelkezésre álló eszközök elégtelenségével. A helyzet megváltoztatása kormányzati elhatározások és ráhatások kérdése. Az 1990-1992 közötti sikeres exportoffenzíva kifulladásában szerepet játszott az export-pályázati rendszer pénzügyi kezdeményező gyakorlatának felszámolása, a kereskedelem fejlesztésére, a kollektív exportösztönzésre fordítható szűkös eszközök reálértékének több, mint 80%-os költségvetési elvonása. Ezek a hibák kiküszöbölhetők.

A magyar kivitel nemzetközi versenyképességének

csökkenésében, illetve a belföldi termelők importversenyyel szembeni növekvő tévesztésében megkülönböztetett szerepet játszott a jegybank felértékelő árfolyampolitikája. A magyar valuta felértékelődésének mértéke a fogyasztói vagy a termelő árszínvonal alapján természetesen eltérően alakul, de különféle számítások szerint a forint 1989 és 1994 vége között 18-20%-kal értékelődött fel, azaz árfolyampolitikai oldalról ilyen mértékben csökkent a versenyképessége. E jegybanki politika egyedülálló a volt KGST-országok csoportjában. Az 1994 évi reálállapot-szint Lengyelországban 23%-kal, Csehországban pedig 38%-kal volt alacsonyabb (forrás: P. HAVLIK: Exchange rates, Wages and Competitiveness of Central Europe. The Vienna Institute of Comparative Studies, 1994). A felértékelő árfolyampolitika és a munkabérek rendkívül magas magyarországi közterhei következtében a dollárban átszámított havi átlagbér 1990-ben még 97%-kal volt magasabb, mint Lengyelországban, 12%-kal, mint Csehországban. 1994-ben a magyar átlagbérek 55%-kal haladták meg a lengyel, 36%-kal a cseh színvonalat. Ilyen jelentős árfolyam- és költségvetés-politikai hátrányok mellett a reál-leértékelés és a közteher-csökkentés elengedhetetlen a versenyképesség javításához.

Kereskedelmi mérlegdeficit és a szolgáltatási mérlegben jelentkező kisebb deficittételek ellensúlyozása évi 1,5-2 milliárdos működő tőkebefektetést igényel, ennek elmaradása esetén viszont szélesedik a bővös kör, az eladósodás. Az elkövetkező harminc hónapban tehát a jelenlegi magyar össztermelés kerekén 8%-át kellene átcsoportosítani az exportszférába. Ez a versenyképesség javítását, erőteljes fejlesztési tevékenységet, készletet igényel, de korántsem megoldhatatlan feladat. Az idő múlása viszont megkívánja, hogy a belföldi termelés és a fizetési mérleg védelme szempontjából elkerülhetetlen importdrágítás ne csak a költségvetés bevételeit növelje, hanem az export versenyképességét, jövedelmezőségét, bővítését is szolgálja.

6. A stratégiai kulcsszó tehát a növekedés. Enélkül nincsen modernizáció, európai felzárkózás, befogadási hajlandóság. Növekedés nélkül egy vergődő, stagnáló Magyarország nem tud hozzájárulni a szomszédos országokban élő magyarság sorsának javításához. Növekedés nélkül összeomlik a szociális ellátás, az oktatás rendszere. Növekedés nélkül nem teremthető összhang a munkaadói és a munkavállalói érdekek között, azaz veszélyes mértékű társadalmi-politikai egyensúlyhiány alakulhat ki.

A növekedés piacok és erőforrások kérdése. A belső piacok nem dinamizálhatók az egyensúlyhiány nagyobb mértékű csökkentése előtt. Az ország nyugat-európai piacai viszont az elmúlt öt évben is dinamikusabban bővültek. A versenyképesség folyamatos javítása és a szerkezeti átalakulás felgyorsítása esetén a felvevőpiaci korlát a nemzetközi vagy európai megrázkódtatások időszakától eltekintve nem számottevő.

Súlyosabb kérdés viszont a forráshiány. A szerkezeti korszerűsítéssel járó évi 4% körüli tartós gazdasági növekedés megalapozásához a nekifutást jelentő első öt évben a jelenlegi beruházási szint felett mintegy 12 milliárd dolláros pótlólagos befektetés szükséges.

Reális-e ilyen mértékű forrásbővítésre számítani? Gazdaságpolitikai tétlenség, tévutak, vagy a csak korlátozásokkal operáló, egydimenziós egyensúlyjavító gazdaságpolitika

esetében a válasz nyilvánvalóan nemleges. Megfelelő hierarchiát, viszonylagos összhangot kialakító gazdaságpolitika végrehajtásával azonban feltárhatók a forrástöbbletek. A még nem privatizált állami vagyon értéke mintegy 9 milliárd dollár, ennek kétharmada iránt van kereslet, s a privatizáció tökémeleméssel is összekapcsolható. Pozitív reálbózádek esetén a jelenlegi, nemzetközileg és különösen a távolkeleti országokhoz viszonyított alacsony megtakarítások mértéke akár 40-50%-kal is növelhető. Középtávon belül 3-4 milliárd dolláros halmozott forrásbővítést jelenthet, ha a lakosság a fogyasztás kényszerű korlátozásával szemben önkéntesen növeli megtakarításait. A külföldi működő tőkebefektetések az elmúlt öt év átlagában évente 1,6 milliárd dollárral bővítették az ország forrásait. Az ország 1994-ben megroppant vonzerejének helyreállítása, illetve az 1993. évi szint elérése esetén öt éves átlagban sem illúzió az elmúlt öt évi szintet 2-3 milliárd dollárral felülmúló többlettel számolni.

Nem lehetetlen vállalkozás tehát olyan cselekvési programot összeállítani, amely mozgósíthatja a növekedés beindulásához szükséges többletforrásokat. A folyamatos bővítést az egészséges gazdasági növekedés teremti meg. A 3%-os gazdasági növekedés jelenleg is a statisztikailag mért bruttó belföldi termék 1,2 milliárd dolláros növekedésével jár. A jövedelemtöbblet megoszlásának aránya fogyasztásra és felhalmozásra függ a gazdaságpolitikától, és részben a jövőképtől. Ugyanakkora gazdasági növekedés minden egyes százalékpontja, változatlan adószint és behajthatóság mellett mintegy 14 milliárd forinttal növeli a költségvetés bevételeit.

A lehetőségek és korlátok mérlege azonban azt is mutatja, hogy a kiutat az exportorientált fejlődés jelenti. 10% körüli átlagos exportbővülés megalapozza a GDP 3%-os növekedését, a jelenlegi foglalkoztatási szint stabilizálását, a fizetési mérlegdeficit lefaragását, a magyar gazdaság fizetőképességébe s jövőjébe vetett nemzetközi bizalmat.

Az exportbővülés földrajzi irányait jelzi, hogy 1989-1994 között évi 2,5 milliárd dollárról 5,4 milliárdra nőtt Magyarország kivitele az Európai Unió országai felé; a fejlett piacgazdaságokba irányuló kivitel pedig együttesen mintegy 90%-kal bővült. A termékszakosodást a fő partnerek keresletének dinamikája, az európai megállapodásokban elért kereskedelempolitikai kedvezmények mértéke mutatja, ill. áru híján egyes megnyílt szállítási lehetőségek kiaknázatlansága. A legutóbbi két évben az erőteljes lemorzsolódás után ismét fejlődésnek indult kereskedelmi kapcsolataink az egykori szocialista országokkal. Jelenleg a magyar kivitel egytizedét veszik fel, tehát nem tekinthetők alternatív piacoknak. Gazdasági kapcsolataink fejlesztése a térséggel viszont stabilizáló hatású, így nemcsak nemzeti, magyarságpolitikai, hanem európai érdek is, s egyszersmind a potenciális magyar hozomány része Európa számára. E hozomány értékének növelése, illetve a gazdasági együttműködés kiterjesztése megköveteli a megfelelő finanszírozási, garanciális feltételeket, a térségben működő magyar vegyes vállalatok ösztönzését, az infrastrukturális kapacitások fejlesztését. Gazdaságpolitikai feltételek hiányában indokolatlan a szubregionális együttműködés elmélyülésére és a magyar gépipari termékek hiteligenyes piacainak visszaszerzése számítani.

7. A modernizációs stratégia sikere szempontjából kulcsfontosságú feladat, hogy a kitérőt ígérő tevékenységi területekre összpontosítsuk a szűkös erőforrásokat, a gazdaságpolitikai erőfeszítéseket. Az elmúlt öt évben megkezdődött a termelés differenciálódása, a belföldi adottságokat nélkülöző, kevésbé versenyképes termelési tevékenységek elsorvadása; növekszik a minőségi, korszerűségi szempontból kedvezőbb tevékenységek és általában a szolgáltató szektor aránya. Ugyanakkor a társadalmi-gazdasági fejlettség szempontjából a jövő informatikai társadalmát kialakító Nyugat-Európa, és az ipari, s ma már csak kis mértékben agráralakzat jegyeit viselő Magyarország között jóval nagyobb szakadék tátong, mint fél évszázada.

A magyar modernizáció követelményei alapján már ma sem indokolhat semmilyen rövidtávú költségvetési kényszer olyan lépéseket, amelyek gátolhatnák a felzárkózást. A közelgő Unió-tagság már ma megköveteli, hogy közeledjünk az Unió politikájához, gazdaság-stratégiai gondolkodásához. Vagyis integrálnunk kell Magyarországon is a versenypolitikát, a kereskedelem-, az ipar- és a kutatás-fejlesztési politikát, mert ezek mindenekelőtt az ún. horizontális ipar- és mezőgazdaság-politika számára kínálnak távlatosabb lehetőségeket. A nem adott vállalathoz vagy szektorhoz kötődő eszközök – szellemi befektetések, kutatás-fejlesztési tevékenység, energiatakarékosság, környezetvédelem, közintézményi modernizáció, kisvállalati tevékenység – összehangolhatók a tagsági követelményekkel. A versenyképesség javítása tehát elsősorban az adott eszköztár használatától várható, s ebben a regionális támogatások eddig is kiemelkedő súllyal szerepeltek. A sikeres felzárkózás előfeltétele azonban a gazdaságpolitikai eszközök koncentrációja, és az erőforrások átcsoportosítása olyan területekre, amelyeken hasznosítható a szakosodási előnyökkel, átlagon felüli versenyképességgel rendelkező, szakképzett munkaerő, valamint a kutatás-fejlesztési eredmények is. A magyar gazdaság ígéretes bajnokai az élelmiszeripar, a biotechnológia, gépkocsiipar, fényforrásgyártás, konfekcióipar, szoftverek, gyógyszeres és finomvegyszeripari termékek. Átmenetileg és a felkészülési időszakban a gazdaságpolitika nem hagyhatja spontán mechanizmusokra vagy transznacionális vállalatokra a jövőt hordozó tevékenységek fejlesztését.

A már 1990-ben beinduló magyarság-stratégia kibontakozását gátolta az elmúlt évek ellenérdekeltsége s az 1994-1995-ös tempóvesztés. A magyarság-stratégiai érdekek és a cselekvési racionalitások természetesen nem egyeznek olyan külső, s ennek megfelelően belső törekvésekkel, amelyek Magyarországnak más szerepet szánnak az új európai erőterben. Az elmúlt években nem csupán a rendszerváltoztatási feladatok újszerűsége, a társadalmi-politikai tapasztalatlanság, hanem az ellentétes érdekek ütközése, s az adott erőterben elkerülhetetlen következmények is befolyásolták az átalakulás szükségtelenül magas tandíját, s a magyarság-stratégiai menetrend végrehajtása során eddig bekövetkezett két-három éves csúszást. Az elkövetkező évek sem ígérhetnek könnyű álmot a szebb jövőre áhító magyarországnak. Be kell hozni a múlt veszteségeit. A beinduló növekedés hozamát középtávon a korszerűsödés, a versenyképesség javítása, a beruházások szolgálatába kell állítani, és nem a fogyasztáséba. A stratégia végrehajthatósága így végső soron a társadalmi-politikai erőter, alakulásától függ.

IV. TÁRSADALMI-POLITIKAI KERETFELTÉTELEK

1. Bár az 1989. decemberi máltai amerikai-szovjet megállapodás részletes tartalmát nem ismerjük, aligha vitatható, hogy a csúcstalálkozó keretfeltételeket szabott a kelet-közép-európai országokban kibontakozó rendszerváltoztatás számára. Számos jel utal arra, hogy az elmúlt fél évtizedben e megállapodáshoz fűződő hatalmpolitikai érdekek is szélesebb sávon módosultak. A legutóbbi és a várható nemzetközi folyamatok, illetve ezek egyes valószínű variánsai arra utalnak, hogy ma a kelet-közép-európai országok számára kijelölt pályák kevésbé kicövekelték, több bizonytalan szakaszt tartalmaznak. Hasonló elbizonytalanodás tapasztalható a térség gazdasági viszonyait erőteljesen befolyásoló transznacionális, ill. európai nagyvállalatok magatartásában. Az illúzióvesztés és érdektelenség időszaka alapvetően kedvezőtlen a térség egésze számára, ugyanakkor fokozottan hangsúlyozza az önsorsalakítás növekvő jelentőségét, melynek mértéke a nemzeti cselekvőképesség függvénye. Nem új keletű felismerés, hogy egy globalizálódó kis országnak alkalmazkodnia kell a nemzetközi irányzatokhoz, a környezethez, az alkalmazkodás azonban a fejlődéstörténeti örökség, a nemzetgazdasági adottságok alapján lehet csak sikeres. A korszerűsödés, világgazdasági alkalmazkodás helyzetfelismerést és erőteljes nemzeti cselekvőképességet feltételez. A cselekvőképesség a többpártrendszer keretében kialakult és változó politikai erőteréből fakad. Magyarországon a politikai erőter 1989 után igen erőteljesen differenciálódott, sőt dezintegrálódott. Az egyes politikai pártok szellemisége, ideológiai arculata, célrendszere korántsem kristályosodott még ki. A jelenlegi szakaszban az egyes pártok nem is annyira ideológiai arculatuk, hanem a nemzeti cselekvőképesség szempontjából vett hozományuk alapján értékelhetők.

A legújabb politikai ciklus kritikai elemzése arra utal, hogy a parlamenti erőterben elért abszolút többség még nem garantálja a politikai cselekvőképességet. Aligha valószínű, hogy belátható időn belül még egyszer kialakul hasonló kormányzati többség a magyar parlamentben, így a cselekvőképesség egyéb hordozóinak vizsgálata korántsem felesleges.

2. A magyar politikai fejlődés egyik szomorú történelmi öröksége, hogy a globalizálódó nemzetközi kapcsolatrendszer követelményeire figyelő modernizációs elit általában nem fordított kellő figyelmet a nemzeti identitás, a nemzetgazdasági sajátosságok, a kisországi lét összefüggéseire. A nemzeti sajátosságok, identitási követelmények, vagy éppenséggel a társadalmi igazságosság hordozó erői viszont gyakorta a „gazdaságiszony”, a „magyar parlagiság” bűnébe estek. A jelenlegi politikai erőteret olyan kormánykoalíció uralja, amelynek mindkét tagja a globalizmus, ill. a globális institucionalizmus világához kötődik. Az egyén cselekvési szabadságának dominanciájára építő neoliberalizmus minden országra érvényes intézményrendszer fejlődésétől várja az egyén képességeinek kiteljesedését és a társadalmi problémák megoldását. E két évszázados értékrend, az *ordó liberális* mindenkor a legerősebb országok, politikai-gazdasági érdekcsoportok önmegvalósítását szolgálta és jelenleg is a transznacionális vállalatok, globális szervezetek hálózati rendszerébe való integrálódás szellemi-politikai kovásza. E

stratégiában Liszt és Kossuth óta nem kap helyet nemzeti sajátosságokra épülő cselekvés, a történelmileg megkésett korszerűsödés racionalitási rendszere, a nemzeti érdekvédelem.

Hasonlóan nemzetek fölötti, internacionális mozgalomként fogant a szocializmus is. A szakszervezeti mozgalom lényegében a tőke globális kihívására adott globális munkavállalói válasz. A modern, így Magyarország jelenlegi erőterében mély gyökerekkel korántsem rendelkező nemzetközi szociáldemokrácia csupán a legutóbbi évtizedek kormányzati tevékenysége során találkozott a nemzeti sajátosságokból fakadó következményekkel és követelményekkel. A magyar politikai fejlődés sajátosságaként a jelenlegi, szinte koalíciós jellegű Szocialista Pártban a nyugat-európai átlagnál nagyobb arányban tömörülnek a nemzetgazdasági, kulturális sajátosságokra figyelő erők. Mindez nem változtat azonban a tényen, hogy a legerősebb politikai párt ma is, miként az előző ciklusban, a pénzügyi szféra dominanciája következtében ideológiai-politikai értékrendi gyökereitől eltérő, ún. pszeudomorfologikus pályán halad. E pályák – a mexikói Intézményes Forradalmi Párt, vagy az argentin peronizmus – izgalmas kutatási területet jelentenek az összehasonlító gazdaságpolitika vagy politológia számára, a gyakorlatban azonban az átlagnál nagyobb valószínűséggel magukban hordozzák az ideológia-politikai skizofrénia, a dezintegrálódás kockázatait.

3. Az ország, illetve a társadalom működőképessége erős kormányzati cselekvőképességet, erős ellenzékét igényel. A magyar politikai erőter e követelményeket az adott mennyiségi arányok mellett sem elégíti ki. Számottevő a korábbi kormánykoalíció, ill. a jelenlegi ellenzék dezintegrálódásához fűződő érdek. Nyilvánvalóan a több bandériumban felvonuló, főleg csak taktikai kérdésekben együttműködő, értékrendben, programokban, stílusban, személyi kapcsolatokban ma erőteljesen megosztott ellenzék ezideig nem mutatta a kormányzati cselekvőképességre készülés jeleit, s ma is jelentős külső és belső készítéseket kap a megosztottság fenntartására.

A polgárosodás-központú politikai szövetség önmagában nemes törekvés. Nem hagyható azonban figyelmen kívül, hogy a nemzeti korszerűsödés hordozói a történelmileg megkésvé korszerűsödő Magyarországon meglehetősen sokrétűek voltak. Az úgynevezett modernizációs elit, a kovász szerepkörében láttuk már a magyar köznemességet, a köztisztviselői kart, az értelmiséget, a reformkommunista apparátust, de a polgárságot valójában még soha. A magyar társadalom mai egzisztenciális és tudati viszonyai nem utalnak arra, hogy ma a polgárosodás önmagában elégséges támogatási tömegszerűséget jelent a kormányzati cselekvőképességre.

4. Az ország sorsának javításához jelenleg még szélesebb bázis, a nemzeti felemelkedésért együttműködésre hajlandó erők pártokon túlmutató szövetsége szükséges. Ma szinte minden párt rendelkezik ilyen erőkkel. A múlt örökségeként a párterőviszonyok ma még nem képezik le a tényleges társadalmi erőviszonyokat. A nemzeti cselekvőképesség most megköveteli a pártok, a munkaadók, s munkavállalók, a különféle érdekképviseleti csoportok, az önkormányzatok, a vallásfelekezetek, a szellemi területek konstruktív együttműködésének kialakítását. Új politikai súly-

képzés szükséges annak elfogadtatásához, hogy a másság, mások érdekeinek tudomásulvétele, tolerálása stabilitási előfeltétel. A hosszas külső függőség után az ország nem akar eben gubát cserélni, s önkéntes szuverenitás-korlátozásokra csupán integrálódási hozamokkal együtt hajlandó; az állam- és nemzetközi intézményekkel folytatott tárgyalások nem baráti találkozók, hanem érdekérvényesítési küzdelmek, mint ahogy az ország érdekeinek érvényesítéséért fellépő személyiségek és erők nem nacionalisták, nem a tárgyaló partnerek ellenségei. És nem lehetséges biztonságot, dinamikát ígérő, demokrácia elvein nyugvó kapcsolatrend-

szet a kisországok érdekeinek figyelembevétele nélkül.

A korszerűsödési stratégia megvalósításához garanciát tehát átfogóbb politikai keretek, a „Szövetség Magyarországiért” keretében kibontakozó együttműködés nyújthat. Ma nehéz megjósolni, hogy a történelmi jelenben működő társadalmi-politikai erők képesek lesznek-e a nemzeti megújulás és korszerűsödés programjának végrehajtásához szükséges, nyilvánvalóan átmeneti jellegű, a szakszerűsége támaszkodó technokratikus irányítás elemeit gazdagabban tartalmazó együttműködési forma kialakítására. A tét azonban nem kevés. Az ország sorsa.

A találkozó péntek esti Építész Szalonján a KVADRUM Építésziroda veresegyházi gyógyfürdő és kórház tanulmánytervéről beszélgettünk. Az iroda veresegyházi terveit egy későbbi számunkban részletesen fogjuk ismertetni. Az alábbiakban egy másik, ott kiállított tervet mutatunk be.

Ertsey Attila TETŐRÁÉPÍTÉSI TANULMÁNYTERV A KELENFÖLDI LAKÓTELEPEN

A tetőtérbeépítés kényes feladat. Különösen az, ha tízeleletes panelházzal van szó. A történet során szembe kellett nézni a panel minden problémájával, és választ is kellett rájuk adni – nem volt más választás. A műszaki-építészeti kérdések másodlagosak az alapkérdéshez képest: mi lesz a panelházak sorsa? Több, mint 500.000 ilyen lakás van Magyarországon; az emberek egyötöde – 2,1 millió – panelban lakik. Ez a nemzeti sorskérdések közé emeli a problémát.

Nézzük a műszaki szempontokat: A tartószerkezetek *túl jók*; többségük száz évig is meg fog maradni. Az épületgépészet azonban a tíz évnél öregebb házaknál már szinte mindennapi problémák. Liftjavítás, csőrepedés, tetőtérbeadás – mindennapos problémák. A teljes gépészeti felújítás – az épület korától függően – 5-30 éven belül esedékes. Sok tenendő akadna még: utólagos hőszigetelés, egyedi mérőórák felszerelése, stb. – mindez a fajlagosan magas rezszi csökkentését tenné lehetővé.

Az épületek – szisztémájukból egyenesen következtethetően – emberi együttélésre alkalmatlanok. Ezen kis mértékben lehet ugyan javítani, lényegét tekintve azonban nem. A kis lakások esetenként a panel átvágásával egybenyithatók. A sok esetben elmaradt szociális és szolgáltató létesítmények utólag is megépíthetők, bár jelenleg az élet azt kényszeríti ki, hogy a lábakon álló házak földszintjét építik tele üzletekkel, ahol pedig ez nem áll rendelkezésre, ott a tárolóhelyiségek vagy a földszinti lakások alakulnak át díszkontyüzletekké vagy kisiparos-műhelyekké.

Milyen válasz adható erre a helyzetre?

Az egyik válasz: hagyjuk a műszaki-erkölcsi romlást kiteljesedni, s az így fokozatosan tönkremenő, értéküket rohamosan elvesztő épületek helyett emberi léptékű, egészséges életre alkalmas, *alacsony szintszámú* lakásokat építsünk. Ez a folyamat már több helyen végbemement, – Magyarországon még az elején tartunk – tehát tanulmányozható, következményei végiggondolhatók.

Charles Jencks (*A posztmodern építészet nyelve*) a modern építészet elhalálzási időpontjaként jelöli meg azt a pillanatot, amikor a CIAM elvei szerint, 1951-ben épült, és építészeti díjat nyert Pruitt-Igoe lakótelep tízelemele-

tes tömbjeit felrobbantották, mert a napfény-tágasság-higiéncia előírásainak megfelelő épületek elviselhetetlen lakókörnyezetté süllyedtek. A robbantás képsorait megtekinthetjük Godfrey Reggio filmjében, a *Kizökkent világ*-ban. Ez a műteti beavatkozás lenne a legjobb, amivel a bolsevizmus e mementóit a Föld színéről eltüntethetnénk, csak hogy itt kétmillió ember lakásáról van szó. A hazai panelházak leromlása még a visszafordíthatatlan és robbanásszerű leépülés küszöbén innen van. Ma még csak a betöréseknél, rongálásoknál, és a sötét folyosókon történő nemi erőszaknál tartunk, de a neurózis még elképzelhetetlen mértékeig fokozódhat. Most még van egy kis idő a más válaszokon való gondolkodásra.

Egy lehetséges másik megoldás: kisebb-nagyobb változtatásokkal tegyük lakhatóbbakká a panelházakat, és fékezzük meg robbanásszerű leromlásukat legalább a tartószerkezetek elhasználódásáig, illetve addig, amíg fokozatosan meg nem szűnik a kereslet a panellakások iránt. Így elkerülhetővé lenne az elértéktelenedés következtében törvényszerűen fellépő gettószodás.

A közvélemény – a lakók és a hivatali technokrácia – a felújítást, ugyanakkor az állami beavatkozást is elodázhatalannak tartják. A lakótelepek gyors – vagy lassú – felszámolásának kérdése fel sem merül. E vélekedésekkel – mint realitásokkal – is szembe kell néznünk. A volt szovjet laktanyák panellakásai iránt – melyek a magyar lakótelepeknél is alacsonyabb színvonalúak, noha nem tíz-, csak négyemeletesek – nagy a kereslet. A huszonöt év alatt felhúzott lakástömeg megszüntetése világháborús kárral lenne egyenértékű. Meglehet, ez az ára annak, hogy végre felszabaduljunk.

Egy konkrét megbízás kapcsán mi a második válasz mellett foglaltunk állást. Tanulságos a kelenföldi eset néhány aspektusa.

1994 ősz: A Kelenföldi Egyesült Lakásfenntartó Szövetkezet vezetősége megbizta Ertsey Attilát (Kör Kft.) és Helyes Gábort (Tekton Kft.) a szövetkezet tulajdonában lévő 10 db 100 lakásos pontház magastetőráépítési lehetőségeinek feltárását célzó tanulmányterv készítésével. A cél: a tetőfelület eladásával bevételhez jutni az épületek gépészeti felújításának legalább részleges elvégzéséhez.

1994 november: A tanulmányterv elkészül. A kerületi zsűri és a főépítész nagy tetszéssel fogadja.

1994 december 6. *Lakossági Fórum*: Az érintett kb. 3000 lakó közül mintegy 200 van jelen. A vélemények megoszlanak, fele támogatja, a többi kételkedik vagy ellenzi. Jelen van a 43. ÁÉV volt munkatársa, a hazai panelházak legfőbb szakértője, Tóth János.

1995 január: Modell készül a január 20-i közgyűlésre. Egy lakó (nyugdíjazott pszichológusprofesszor) aláírásgyűj-